

1. POJEM, PŘEDMĚT, PRAMENY, SYSTÉM OBČANSKÉHO PRÁVA A SYSTEMATIKA OBČANSKÉHO ZÁKONÍKU, NORMY OBČANSKÉHO PRÁVA

1.1. POJEM OBČANSKÉ PRÁVO HMOTNÉ

Definovat občanské právo hmotné jako výukovou a vědní disciplínu a jako část systému českého právního řádu znamená vymezit kritéria, prostřednictvím nichž lze odlišit vzájemně dvě velké součásti českého právního řádu, tj. právo soukromé a právo veřejné a dále z širšího rámce soukromého práva vyčlenit jeho (pravda nejvýznamnější) systémovou část, tj. právo občanské.

Současně je třeba vymezit občanské právo hmotné od občanského práva procesního, neboť obě dvě odvětví jsou považována za relativně samostatnou systémovou část práva.

První úkol, tj. vymezit pojem soukromého práva vůči právu veřejnému, představuje složitý problém, který dosud ani teorie ani praxe s dostatečnou důsledností, hloubkou a přesvědčivostí nevyřešila. V průběhu dvoutisíciletého vývoje kontinentálního evropského systému práva byla formulována celá skupina teorií a kritérií, žádné však nebylo jednoznačně přijato. Autoři této pomůcky s vědomím relativnosti svých závěrů, vzali za základ a vycházejí při členění soukromého a veřejného práva z kritéria, které charakterizuje technologii, kterou jsou prosazovány zájmy jednotlivých zúčastněných subjektů v příslušné skupině vztahů. Tímto kritériem je metoda právní úpravy. Podle Josefa Macura (Macur, J., *Občanské právo procesní v systému práva*, UJEP, Brno 1975, s. 11–114) je metodou právní úpravy specifický způsob právního regulování, vyjadřující povahu a míru působení jednotlivých účastníků právního vztahu na vznik a rozvíjení tohoto vztahu, resp. vyjadřující povahu a míru účasti subjektů právního vztahu na formování jeho obsahu.

V právu přicházejí v úvahu – velmi zjednodušeně řečeno – dvě základní metody: první, typická pro právo veřejné, uplatňující přímé veřejné donucení vůči účastníkům právních vztahů, tedy prostředky veřejné moci jim přímo ukládající práva a povinnosti, a druhá uplatňující se v právu soukromém, ponechávající prostor přímým účastníkům právních vztahů pro realizaci vzájemných právních vztahů mezi sebou, avšak vytvářející jim pro tuto volnou hru podmínky tím, že účastníky vybavuje základními právními způsobilostmi, že jim stanoví obecná pravidla, která účastníci svým právně významným chováním uvádějí v život, a že jim poskytuje mocenskou ochranu v případě, kdy jeden z účastníků tato pravidla poruší.

Charakteristika metody soukromoprávní regulace je vymezena v základní podobě v občanském zákoníku. Jeho § 2 odst. 2 konstatuje, že v občanskoprávních vztazích mají jejich účastníci rovné postavení. Toto obecné vymezení má své konkrétní projevy ve dvou fázích realizace práva:

- a. Ve fázi vzniku, trvání, změny či zániku soukromoprávního vztahu se rovnost účastníků projevuje v mechanismu jejich vzájemného působení na tento vztah. To znamená, že žádný z účastníků soukromoprávního vztahu nemůže jinému účastníku ukládat jednostranné

povinnosti, ale ani na něj převádět práva. Tato právní pozice však současně platí i pro osoby třetí, tj. v konkrétním vztahu přímo nezúčastněné, jimž rovněž nelze bez jejich aktivního spolupůsobení, resp. bez jejich souhlasu ukládat povinnosti a převádět na ně práva jinými soukromoprávními subjekty.

- b. Ve fázi sporu vzniklého ze soukromoprávního vztahu se metoda soukromoprávní regulace modifikuje do podoby obecného pravidla římského práva *nemo est iudex in propria causa* (nikdo není soudcem ve vlastní věci). Prakticky to znamená, že žádný z účastníků soukromoprávního vztahu není právně způsobilý autoritativně rozhodovat o právech a povinnostech vznikajících ze soukromoprávních vztahů.

K tomuto úkolu jsou povolány zásadně státní orgány. Nestanoví-li zákon jinak, nebo nestanoví-li jinak dohoda účastníků na základě zákonného zmocnění, je tímto státním orgánem soud (§ 4 obč. zák.).

Zběžný pohled na uspořádání norem právního řádu nás přesvědčí o tom, že metoda právní regulace není jediné kritérium členění právního řádu a právo soukromé a právo veřejné nejsou jeho jedinými systémovými částmi. Obě dvě tyto velké skupiny právních vztahů se dále člení na více či méně samostatná právní odvětví. Tato právní odvětví jsou charakterizována – na rozdíl od metody právní úpravy, která vyjadřuje vnitřní, obsahovou charakteristiku právní úpravy – faktory vnějšími, tedy vlastnostmi skupin společenských vztahů, které jsou spjaty s určitou právně významnou společnou charakteristikou a podléhají proto relativně odlišnému typu právní úpravy. Tímto kritériem právní úpravy je její předmět. Předmětem právní úpravy je specificky vyměřený okruh společenských vztahů, regulovaný normami občanského práva. Historicky se od původně univerzálního občanského práva postupně oddělovaly skupiny normativní úpravy, které v systému soukromého práva postupně nabývaly větší či menší samostatnosti. Definovat samo sebe znamenalo pro vznikající právní odvětví být budováno na jasných vlastních kritériích určených předmětem právní regulace. Ta odvětví, která tento úkol splnila, se definovala pozitivně vymezeným okruhem společenských vztahů, které upravovala, přičemž občanskému právu zůstávala univerzální pozice odvětví, jehož předmět právní regulace nebyl pozitivně definován, a které si zpravidla ponechávalo původní koncepční podobu univerzálního a současně základního civilního odvětví. Definovat dnes občanské právo tedy znamená nejprve vymežit předmět právní úpravy ostatních odvětví soukromého práva a poté logickou metodou *a limine* (vylučovací) dospět k předmětu úpravy práva občanského.

Tak vznikla situace, kdy občanské právo a jeho právní předpisy nabyly podobu obecného předpisu vůči ostatním odvětvím, která se sama situovala do pozice předpisu speciálního. Občanské právo a ostatní odvětví soukromého práva jsou vázány vztahem *subsidiarity* (občanské právo) a *speciality* (ostatní právní odvětví).

Nicméně i přes tento významný posun v pojetí systému soukromého práva lze říci, že ve srovnání s většinou zemí zejména západní Evropy, ale i řadou zemí střední Evropy je postavení ostatních odvětví soukromého práva vůči právu občanskému vybaveno zřetelně vyšší mírou autonomie (zvláště zřetelný je tento stav u práva rodinného, ale pozorujeme jej i u obchodního práva a práva pracovního).

Právo občanské je tedy základním odvětvím soukromého práva, v některých právních řádech ztotožňovaných se soukromým právem.

Zákonodárce se – v rozporu se systémovými vazbami na ostatní odvětví a zřejmě pod vlivem střeoevropských tradic právního myšlení – pokusil definovat pozitivním způsobem předmět občanského práva v § 1 obč. zákoníku, který označuje za předmět úpravy občanského zákoníku majetkové vztahy fyzických a právnických osob, majetkové vztahy mezi těmito osobami a státem, jakož i vztahy vyplývající z práva na ochranu osob (práva osobní), pokud tyto občanskoprávní vztahy neupravují jiné zákony. Za občanskoprávní vztahy jsou rovněž považovány podle téhož ustanovení vztahy vznikající z výsledků tvůrčí duševní činnosti (nazývané obvykle jako vztahy osobně majetkové, či práva k nehmotným statkům, resp. jako intelektuální či duševní vlastnictví).

Tato definice má však pouze jevovou povahu, neodpovídající na skutečné systémové vazby mezi odvětvími soukromého práva. Při hledání podstaty pojmu občanské právo dospějeme k závěru, že při užití pouhé definice zákona je respektována povaha norem objektivního práva, nikoli však již účel občanskoprávní úpravy. Tímto účelem je **člověk** jako počátek a konec smyslu právní úpravy zejména základního soukromoprávního předpisu, a konkrétně jeho právní postavení. Pojem občanského práva jako obecného práva soukromého je podle názoru autora této práce soubor právních pravidel (norem), zakotvující základní osobní a majetkový status (postavení) osob fyzických a právnických, upravující základní vlastnické poměry mezi nimi, obecně vymezené vztahy osob osobní a majetkové povahy založené na vzájemně rovném postavení, jakož i právní prostředky, na základě nichž vznikají, mění se a zanikají práva a povinnosti z těchto vztahů, a dále ty sankce za porušení subjektivních práv a povinností z těchto vztahů, které vycházejí z metody rovnosti účastníků soukromoprávních vztahů, přičemž celá občanskoprávní úprava je zaměřena k dosažení obecného účelu občanského práva: dosažení, ochraně, příp. obnovení rovnováhy zúčastněných společenských zájmů.

1.2. PRAMENY OBČANSKÉHO PRÁVA

Prameny občanského práva mají svůj zdroj v materiálních předpokladech, tj. ve společenských podmínkách určitého charakteru, na jejichž základě jsou vytvářeny prameny občanského práva ve formálním smyslu, tj. právní normy, které regulují společenské vztahy v mezích metody a předmětu jakožto kritérií oddělujících občanské právo od ostatních právních odvětví. V tomto smyslu je české občanské právo psané (jeho normy jsou obsaženy v zákonech a dalších normách psaného práva) a právo kodifikované (jeho základ je obsažen v uceleném legislativním díle – kodexu, zde občanském zákoníku). Za prameny občanského práva jsou v souladu s vysloveným názorem Ústavního soudu považovány zásady (i nepsané) práva. Naopak za pramen českého občanského práva se nepovažují právní obyčeje.

1.3. SYSTÉM OBČANSKÉHO PRÁVA

Občanské právo je, stejně tak jako právní řád jako celek a právo soukromé, dále vnitřně členěno, tedy má své vlastní funkční uspořádání, svůj vlastní systém.